

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

ТКАЧУК ІРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 141.7:168.522 (043.3)

**ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ
СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В ТРАНСФОРМАЦІЙНОМУ
СУСПІЛЬСТВІ**

09.00.10 – філософія освіти

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор філософських наук, доцент
Дзоз Віталіна Олексіївна,
Міністерство освіти і науки АР Крим,
міністр.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Дзвінчук Дмитро Іванович,
Івано-Франківський національний технічний
університет нафти і газу,
завідувача кафедри державного управління;

кандидат філософських наук
Червона Леся Миколаївна,
Інститут вищої освіти НАПН України,
старший науковий співробітник відділу
соціальних проблем вищої освіти та виховання
студентської молоді.

Захист відбудеться «04» лютого 2010 року о 15.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.16 Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «30» грудня 2010 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.В. Крохмаль

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження молодіжної проблематики не підлягає сумніву. Молодь – це майбутнє суспільства і від того, якою сьогодні вона прийде в самостійне життя, багато в чому буде залежати вигляд суспільства, система його цінностей і пріоритетів, рівень відповідальності, активності, творчого ставлення до життя. Зрозуміло, кожен з нас зацікавлений, щоб цей вигляд був гуманістичним, культурним, людським і людяним, і оскільки це так, кожен зацікавлений у формуванні відповідних норм в свідомості та поведінці молоді, у більш широкому розумінні – у формуванні своєрідного духовно-творчого потенціалу молоді, який забезпечить самореалізацію юнаків і дівчат як творчих й активних особистостей.

Початок ХХІ століття позначився такими глобальними процесами, як руйнація СРСР, утворення на його теренах ряду незалежних держав, а разом з ними – нової системи цінностей, яка поступово але неухильно замінює колишні пріоритети, традиційні для декількох поколінь радянської молоді. Сприймавши ці процеси як закономірну руйнацію тоталітаризму й повернення держави і народу в лоно світового цивілізаційного розвитку, молодь вийшла на майдани, різко виступила проти старої номенклатури та архаїчних форм організації життя, підняла гасла нових і новітніх цінностей, запропонувала суспільству власну соціальну відданість і творчу активність. На жаль ця пропозиція мала лише частковий успіх. Суспільні перетворення пішли далеко не так, як їх планували архітектори «руху за перебудову» та їх прихильники. Суспільство втягнулось у коло суперечностей і процесів, більшість з яких не мали видимих горизонтів та варіантів вирішення. Молодь сприйняла їх, здебільшого, як лукавство нової генерації політиків, яка прийшла до влади й замість державотворчості зайнялась власним збагаченням, головним джерелом якого стало пограбування нації. Ентузіазм, з яким молоде покоління кинулось у вир творчих процесів перших років незалежного розвитку змінився розгубленістю покоління перед історією, заглибленням у власні проблеми, відстороненістю від державних справ тощо. Духовно-творчий потенціал, який тільки-но розпустився під впливом величі історичного дійства, зів'яв і поступово пішов на спадок. Значну (якщо не більшу) частину молоді охопила хвиля байдужості, пасивності, відчуження. Як засвідчують соціологічні обстеження, на відміну від своїх попередників, сучасна молодь, готуючись до життя й вступаючи в нього, все більш прагматично турбується, у першу чергу, за себе, свою сім'ю, кар'єру, добробут, успіх і тільки потім – за інших: колектив, товаришів по роботі чи за сусідів, зрештою, за суспільство, державу, націю.

Кризові процеси й перманентні скандали, що змінювали суспільство впродовж практично всього періоду незалежного розвитку (від процесу «Бласко» і «справи Гонгадзе» до «отруєння Президента Ющенка» і «газової війни» на міжнародному рівні) не тільки не сприяли формуванню та вияву духовних якостей та творчого потенціалу особистості, але й у прямому розумінні підривали їх. На порядку денному домінували лукавство, мімікрія,

позірна активність, псевдо-революційність і зневіра більшості у цінностях, які ще десятиліття тому вважались найбільш вагомими і не заперечними. Формування духовно-творчого потенціалу молоді в цих умовах набуло проблемного характеру.

Далеко не однозначно позначились на духовності молоді й такі об'єктивні процеси, як заміна колишньої системи планової економіки ринковими відносинами, зняття тотальної ідеологізації життєвого процесу й утвердження демократичних підходів до організації й управління як на рівні суспільства загалом, так і на рівні локальних соціальних систем. Тим більше, що в Україні ці процеси розгортались здебільшого у викривленому, сплюндрованому вигляді: демократія – як «псевдо-демократія», ринкові відносини – як «псевдо-риннок» і «псевдо-відносини». Жити, працювати, й при цьому зберігати людське обличчя для більшості громадян стало справою практично не можливою. Кожен намагався «увірвати» своє, забезпечити сім'ю, підтримати її більш-менш стабільне існування. Більшість молоді сприйняли цю реальність, підсилену світовою кризою та політичними перипетіями, що розгорнулись в стінах Парламенту, Адміністрації Президента України та в Уряді, як єдино можливу і тривалу перспективу, й тому замість активізації навчання та виховання необхідних для трудового життя цінностей і навичок, більшість юнаків і дівчат безоглядно кинулись у вир бізнесово-торгівельної стихії. Духовність молоді, її творчий запал, гуманістична соціальна активність стали практично раритетами. Для всіх суб'єктів виховного процесу формування духовно-творчого потенціалу молоді в системі існуючих інститутів та механізмів соціалізації особистості стала справою невдячною і не перспективною. Суспільна ж потреба в ньому стала ще більш актуальною. Це обумовлює пошук і впровадження нових форм і нових підходів, що можна здійснити тільки на основі глибокого теоретичного аналізу. Означена потреба і зумовила актуальність та практичне значення дисертації.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Слід мати на увазі, що проблема духовно-творчого потенціалу особистості, в тому числі й студентської молоді, певною мірою розглядалась у науковій літературі. Першими серед перших цієї проблеми торкались античні мислителі, такі як Платон і Аристотель, Демокріт і Епікур. Широко аналізувалась вона в епоху середньовіччя і Відродження, Реформації і Просвітництва. В нові часи значну увагу цій темі приділили класики філософського освоєння світу Кант, Фіхте та Шелінг і, звичайно ж, знаменитий Гегель.

Серед зарубіжних дослідників слід назвати, насамперед таких відомих вчених, як М.Вебер, Х.Ортега-і-Гассет, З.Фрейд, А.Камю, К.Ясперс, В.Франк. Особливі сторінки в осмисленні феномена творчості в сучасній філософії і естетиці займають праці таких науковців, як Р.Барт, М.Бердяєв, К.Блаватська, Дж.Бетейль, Ж.Бодрійар, Е.Гуссерль, А.Клізовський, Ж.Лак, Е.Муньє, Е.І.Реріх, Г.Сковорода, В.Соловйов, П.Сорокін, Е.Томас, М.Фуко, Ю.Хабермас, М.Холл, А.Швейцер, М.Шелер, Е.Шюре, П.Юркевич, К.Ясперс та ін.

Відомим є також доробок українських дослідників духовно-творчого

потенціалу особистості. Серед них – праці видатних педагогів минулого – Г.Ващенко, С.Русової, Г.Сковороди, К.Ушинського, А.Макаренка, В.Сухомлинського, а також таких сучасних науковців – педагогів, філософів, культурологів, – праці, яких відомі широкому загалу, зокрема, В.Андрущенко, Т.Андрущенко, І.Бега, С.Гончаренка, О.Гомілко, М.Головатого, Л.Губерського, Д.Дзвінчука, В.Журавського, І.Зязюна, Л.Зязюн, В.Кременя, В.Кудіна, С.Кримського, В.Крисаченка, Л.Левчук, В.Лутая, В.Лугового, С.Максименка, В.Майборода, М.Михальченка, В.Моляко, І.Надольного, Б.Новікова, В.Огнев'юка, В.Панченко, С.Пролеєва, В.Роменця, Л.Сохань, І.Степаненко, М.Степка, В.Шинкарука та ін.

Філософський аспект вирішення проблем формування духовності передусім засобами вищої освіти досить вдало виокремлює А.Корецька. В захищеній дисертації до структури духовності як соціального феномена вона включає гармонію особистісного, суспільного і природного, а саме: гуманізм, освіта, воля, інтелект, розум. Усі ці компоненти можна з упевненістю віднести й до складових духовно-творчого потенціалу особи. У своєму дослідженні авторка виходить з того, що саме освіта у сучасному трансформаційному суспільстві виступає основою інтелектуального, духовного, соціального й культурного розвитку особистості й саме перед нею постає завдання формування творчої, діяльної особистості, здатної до самовдосконалення і самореалізації.

Не зважаючи на досить великий обсяг наукових праць, існує низка питань, які ще не отримали належного теоретичного обґрунтування. До них, зокрема, належать: педагогічний зміст та структура поняття «духовно-творчого потенціалу» студентської молоді; причини та наслідки позірної-ідеологізованого, зневажливого ставлення до духовності й творчості людини в радянському тоталітарному суспільстві (насадження фальшивої моралі, формування ілюзійного світогляду, насадження атеїзму, наукового комунізму тощо); особливості викликів до людини з боку трансформаційного суспільства та реакція на них з боку основних інститутів соціалізації особистості; основні засоби та технології формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді в трансформаційному суспільстві; специфіка самоорганізації та управління процесом формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді тощо. Розглядаючи їх у якості актуальних і не відкладних, ми й обрали тему та напрямки нашого дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційної роботи пов'язаний з темою дослідження кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова «Філософські засади єдності гуманітарних, природничих і технічних завдань в освіті сучасного вчителя» (затверджено наказом Міністерства освіти і науки України № 732 від 27 жовтня 2006 р. та рішенням Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова від 22 грудня 2006 р., протокол № 5). Тема дисертації

затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол від 28 квітня 2009 року).

Метою дисертаційного дослідження є аналіз проблем формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді в період суспільних трансформацій.

Досягнення поставленої мети потребує вирішення наступних **дослідницьких завдань**:

- через усвідомлення міждисциплінарного характеру дослідження духовно-творчого потенціалу студентської молоді виявити його педагогічну сутність і специфіку;
- проаналізувати основні джерела вивчення духовно-творчого потенціалу молоді;
- визначити виклики трансформаційного суспільства та відповіді на них змінами змісту процесу формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді;
- проаналізувати дієвість основних засобів та технологій формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді в трансформаційному суспільстві;
- визначити специфіку самоорганізації та управління процесом формуванням духовно-творчого потенціалу студентської молоді.

Об'єктом дослідження є студентська молодь в контексті викликів трансформаційного суспільства.

Предметом дослідження є філософсько-освітні аспекти формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді.

Методи дослідження. У роботі застосовано комплекс методів, які використовуються в сучасному філософському пізнанні; зокрема, діалектичний підхід, який спирається на принципи об'єктивності та цілісності, аналітико-синтетичний та індуктивно-дедуктивний методи; широке застосування в дисертації отримав метод аналітичного аналізу та порівняльний метод, у відповідності з якими відслідковуються підходи до розгляду феномену духовного потенціалу особистості загалом, такої категорії молоді, як студенти, зокрема. У якості джерел дослідження використовувались основні надбання сучасної педагогічної, філософської та культурологічної науки, а також результати соціологічних досліджень, що проводились в Україні, зокрема, в 2005-2008 роках співробітниками Інституту соціології НАН України, соціологічними службами ряду університетів України. Методологічну базу дисертаційного дослідження також становлять норми Конституції України та Закону України «Про освіту» щодо гарантій свободи творчості, прав і свобод людей і громадян тощо, положення «Державної національної програми «Освіта. Україна XXI століття» та «Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті», а також наукові розробки провідних зарубіжних та вітчизняних вчених.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в цілісному і системному аналізі проблеми формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді в умовах трансформації українського суспільства.

В дисертації сформульовані положення, що конкретизують наукову новизну дослідження і виносяться на захист:

- обґрунтовано, що поняття «духовно-творчий потенціал» особистості за своїм філософським змістом охоплює суму внутрішніх характеристик та задатків особистості, які визначають її активне ставлення до пізнання та практики, обумовлюють внутрішню тягу до творчої самореалізації;

- уточнено, що духовно-творчий потенціал особистості базується на національних та загальнолюдських цінностях, провідними з яких є повага до батьків і Батьківщини, визнання цінності праці і трудового способу життя, авторитету творчості як основи матеріального і духовного добробуту, усвідомленого сприйняття істини, добра і краси, як пріоритетів, що забезпечують діяльність людини в загальноцивілізаційному, культурному вимірі;

- встановлено, що долаючи зневажливе ставлення до духовності і творчості людини в радянському тоталітарному суспільстві (насадження фальшивої моралі, формування ілюзійного світогляду, насадження атеїзму, наукового комунізму тощо), трансформаційне суспільство змінює пріоритети розвитку, основними з яких є демократія і ринок, тим самим формує установку, згідно з якою духовний розвиток особистості розглядається як соціальна потреба і проблема українського державотворення, що є одночасно основним викликом щодо духовно-творчого потенціалу особистості; реакція на них в освіті, культурі і вихованні має стати основним змістом становлення особистості;

- проаналізовано основні засоби та технології формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді в трансформаційному суспільстві, пріоритетними серед яких є культурні і моральні компоненти, а також духовна енергія особистості;

- доведено, що технології формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді повинні бути представлені не просто у формі послідовності тих чи інших процесів, а як система, яка включає і відповідні організаційні (наприклад, навчально-виховні) процеси, і самоорганізаційні умови та фактори, на базі яких можна здійснювати відповідний цілеспрямований вплив на формування тих чи інших компонентів духовно-творчого потенціалу;

- виявлено специфіку управління процесом духовного зростання студентської молоді, як процесу організації їх навчання та виховання; формування людини розумної і людини духовної; відкриття (розчищення) побутових та культурних джерел духовного зростання особистості; відкриття особистості «шляху до себе»; організація творчості як чинник управління процесом духовного зростання молоді та студентів; системно-цільове планування виховної роботи.

Теоретичне значення дослідження. Наукові результати дисертаційного дослідження можуть бути використані у подальшій теоретичній розробці проблем формування духовно-творчого потенціалу студентів, їх духовної культури, наукового світогляду та високих моральних характеристик. Розкрита в дисертації специфіка духовної культури та творчості, що базуються на національних та загальнолюдських пріоритетах і цінностях, визначає параметри застосування цього поняття як у сфері теоретичного, зокрема, гуманітарного знання, так і в галузях практичної діяльності – культуротворчій, політичній, педагогічній, філософсько-освітній, виховній тощо.

Практичне значення роботи. Висунуті та обгрунтовані в дисертаційному дослідженні ідеї і положення можуть бути використані не тільки в межах філософського знання, а всією системою сучасного науково-теоретичного пізнання – в галузях культурології, педагогіки, психології, виховної роботи, а також у спецкурсах з проблем культури, філософської антропології, нормативних курсах філософії тощо.

Основні висновки дисертаційного дослідження використовуються автором у викладацькій, педагогічній, науковій, виховній діяльності; вони увійшли складовою частиною в розроблені спецкурси, адресовані студентам, викладачам.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на засіданні кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, а також на низці міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій та семінарів, а саме: Міжнародному науково-практичному семінарі «Інноваційна освіта для XXI століття» (м. Київ, 2007); Всеукраїнській науково-методичній конференції «Безперервна освіта в Україні: реалії і перспективи» (м. Івано-Франківськ, 2008); Міжнародній науково-практичній конференції «Міжкультурні комунікації та толерантність в освіті» (Крим, 2009); II Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасне дошкілля: реалії і перспективи» (м. Київ, 2009); III Міжнародній науково-практичній конференції «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» (м. Тернопіль, 2009); Науково-практичному семінарі «Інноваційні стратегії розвитку освіти: філософсько-педагогічний дискурс» (м. Чернігів, 2009).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження оприлюднені у 3 статтях у фахових виданнях, затверджених ВАК України з філософських наук.

Структура дисертації. Відповідно до мети та завдань робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел (200 позицій). Загальний обсяг дисертації – 177 сторінок, із них основна частина дисертації – 156 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет дисертаційного дослідження, а також визначено наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів, ступінь їхньої апробації.

У **першому розділі – «ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДУХОВНО-ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ»** – підкреслюється, що в умовах утвердження нової філософії освіти, яке відбувається у відповідь на суспільні запити і глобальні виклики сучасності, актуалізуються питання, пов'язані з формуванням та розвитком духовно-творчого потенціалу студентської молоді. Проте саме поняття «духовно-творчий потенціал студентської молоді» залишається малодослідженим у філософсько-освітянській науці.

Для розкриття філософського змісту та структури відповідного поняття слід звернутись до усіх категорій, що його складають, передусім в контексті філософської науки. Зокрема, до понять «потенціал», «духовність», «творчість», а також до особливостей такої соціальної спільноти як студентська молодь.

Поняття «потенціал» має загальнонауковий характер і нині застосовується в багатьох галузях знань – фізиці, біології, географії, демографії, економіці, соціології та інших науках. Наприклад, в економічній літературі воно стало з'являтися ще в 20-ті роки XX ст. під час розробки проблеми комплексної оцінки рівня розвитку продуктивних сил. Однак лише в середині 50-х років академік Г.Струмлінін запровадив поняття економічного потенціалу, а на початку 60-х років академік В.Немчинов запропонував поняття потенціалу розширеного відтворення. Головна особливість цього терміну полягає в тому, що він є інтегральною мірою оцінки можливостей тієї або тієї системи.

Загалом у науковій літературі розглядаються різні види потенціалів особистості – культурний (соціокультурний, професійно-культурний тощо), інтелектуальний, комунікативний, моральний (етичний), аксіологічний, творчий (духовно-творчий), управлінський, трудовий та багато інших. Щодо застосування поняття потенціалу для характеристики особистості, то воно часто використовується в наукових працях представників гуманістичного підходу до людини, в роботах сучасних філософів, педагогів, у психології і соціальній психології.

Через поняття «духовне», «духовність» традиційно передається те, що має відношення до самої величної сфери життєдіяльності людини та суспільства. У філософській літературі духовність часто окреслюється через екзистенціали «віра, надія, любов», що вияскравлює її як онтологічне осердя людини, або розуміється як здатність і потреба засвоювати та перетворювати зовнішній та внутрішній світ за законами Істини, Добра, Краси у їх єдності. В.Андрущенко і М.Михальченко визначають, що духовність органічно поєднує раціональну і чуттєву складові, а її основою є діяльність людей та їх

спілкування. М.Головатий визначає духовність як специфічну людську якість, що формується в процесі усвідомлення та сприйняття певних суспільних норм та цінностей, які в сумі створюють духовний світ людини, забезпечуючи соціально-психологічну сторону її здоров'я, світоглядні, культурні, моральні, громадянські та естетичні потреби.

Духовність часто ототожнюють з релігійністю. Подібна ситуація обумовлює необхідність зрозуміти й осягнути феномен духовності особистості з позиції вищого рівня складності, яким виступають соціальне середовище, соціально-культурний простір, а також такі інституційні структури, як: освіта, громадські організації (об'єднання), виховання, традиції, сім'я – у комплексному їх поєднанні. Подальший суспільний прогрес нерозривно пов'язаний з рівнем духовності кожної особистості, тому формування духовних цінностей та вдосконалення духовного світу особистості – ключове завдання виховання та педагогічного процесу на будь-якому рівні.

Щодо поняття «творчий», слід зазначити, що існує значна кількість визначень понять творчість, творчий потенціал, творча особистість і різноманіття поглядів на природу творчого процесу у психологічній, а останнім часом і у педагогічній науках. Загалом, творчість є категорією філософії, психології і культури, яка втілює в собі важливіший смисл людської діяльності, що має прояв у збільшенні багатоманітності людського світу в процесі культурної міграції. Дуже розповсюджене визначення творчості як людської діяльності, що має за мету створення будь-чого принципово нового, не схожого на створене раніше, а також діяльності, що передбачає відкриття нового для даного індивіда. Відразу видається необхідним розмежувати творчість, як цілеспрямований процес творення чогось нового, та творчість, як властивість особистості, що проявляється у всіх сферах її життя та охоплює більш широке розуміння творчості.

Духовність і творчість нерозривно пов'язані одна з одною, їх формування відбувається паралельно, вони в кінцевому підсумку доповнюють одна одну. Дійсно, важко уявити по-справжньому творчу людину не розвинену духовно й навпаки – високодуховну особу без жодних творчих здібностей. Більш того, очевидно, що від самої людини, її внутрішніх ресурсів у багатьох випадках залежить рівень духовного розвитку суспільства. А чим вище цей рівень, тим адекватніше може реалізовуватись духовна сутність людини. З огляду на все вищезначене, виявляється доцільним використовувати поняття «духовно-творчий потенціал» особи як єдине утворення, на яке спрямована велика кількість зовнішніх і внутрішніх впливів.

Реалізація духовно-творчого потенціалу може відбуватися в такій послідовності: вивчення власних можливостей – усвідомлення сили та спрямування потенціалу – самопізнання себе як носія надбань цивілізації – апробація перспективних шляхів реалізації власних здібностей, умінь, навичок у поєднанні із соціальним потенціалом суспільства в контексті розбудови незалежної демократичної держави.

Феномен духовно-творчого потенціалу студентської молоді варто розглядати в контексті соціального її потенціалу, що набагато ширше охоплює спектр проблем морально-етичного становлення особистості, її соціалізації, отримання освіти і працевлаштування з відповідними змінами економічного, професійного, кваліфікаційного й соціокультурного статусів та актуалізацією її психофізіологічних, соціально-психологічних та духовно-творчих ресурсів.

Розкриваючи саме філософський зміст поняття «духовно-творчий потенціал студентської молоді» слід, на нашу думку, акцентувати увагу на тому, що його формування та реалізація відбувається передусім в царині вищої освіти, яка дозволяє реалізувати набуті через шкільну освіту, сімейне виховання, самоосвіту та соціальне середовища здібності та вміння, одночасно закладаючи міцний фундамент для саморозвитку та самореалізації на подальші роки.

Звернення саме до філософського змісту поняття «духовно-творчий потенціал студентської молоді» виявляється досить актуальним і виправданим з огляду на те, що головним суб'єктом майбутнього – інформаційного – суспільства має стати «клас інтелектуалів», які володіють головним капіталом інформаційної ери – науковими знаннями та найважливішим власне людським капіталом – моральними настановами. Формування такої суб'єктності відбувається значною мірою у вищій школі, яка покликана наділити індивіда «реєстром цілей і списком засобів» для його самореалізації у житті. Студентство у цьому смислі виступає як найбільш «ресурсномістка» соціальна група сучасного українського суспільства, виходячи з рівня освіти, віку та майбутнього місця в системі суспільних відносин. Мається на увазі набуття студентською молоддю характеристик інтелектуальної еліти суспільства, її ресурсні можливості щодо формування середніх прошарків українського соціуму, електоральні уподобання студентства як важливіший чинник політичного вибору країни в цілому.

Філософія і соціологія освіти духовно-творчий потенціал студентської молоді досліджують як важливішу складову розвитку сучасної освіти, а формування, розкриття та вдосконалення духовно-творчого потенціалу як головну мету сучасної освіти. При цьому філософію освіти цікавить духовно-творчий потенціал студентської молоді в контексті дослідження теоретичних та методологічних проблем гуманізації, закономірностей функціонування і розвитку освіти, протиріч її в системі та шляхів їх подолання, в той час як соціологія освіти акцентує увагу на вивченні духовно-творчого потенціалу студентської молоді в контексті взаємодії освіти з суспільством, матеріальною та духовною культурою.

Не дивлячись на те, що у предметне поле педагогіки, психології, філософії та соціології потрапляють різні аспекти дослідження духовно-творчого потенціалу студентської молоді, ці дисципліни об'єднують спрямованість на пошук засобів формування та форм реалізації духовно-творчого потенціалу студентів в царині освіти.

У другому розділі – «ЗМІСТ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА» – зазначається, що ХХІ століття є століттям гуманітарної освіти та соціально-гуманітарних знань, на відміну від ХХ століття, яке було епохою фізики і технократії. Тому сучасний соціальний прогрес залежить насамперед від інтелектуального рівня розвитку людини, від її знань, а також від моральної позиції. Водночас виклики трансформаційного суспільства зумовлюють певні зміни змісту процесу формування духовно-творчого потенціалу особистості. Людство усе більше робить ставку на гуманізацію усіх сфер життєдіяльності.

На Заході гуманізація освіти базується насамперед на моральності, індивідуалізації навчання та орієнтації освіти на світ, що швидко змінюється. Водночас гуманізація націлена на формування гуманістичних відносин, де все базується на культурі взаємовідносин і культурі мислення; умінні користуватися свободою і підкорятися правилам та законам; активності, мотивації вчинків, відповідальності, ініціативності, пошуку і творчості. Наприклад, у США гуманітарна підготовка спеціаліста будь-якого профілю є найважливішою частиною загальної політики вищої освіти, бо саме гуманітаризація освіти гарантує деполітизацію і деідеологізацію, право на особисту думку. Під цим оглядом гуманізація освітньої сфери в США сприймається як такий світоглядний і діяльний підхід до освіти, який не тільки визнає, але й стверджує цінність студента як особистості, його право на якісну освіту, на свободу вибору, на розвиток і виявлення власних здібностей, на визнання єдиним критерієм оцінки діяльності викладача якості особистості спеціаліста.

Тому великим недоліком нашої системи освіти довгий час була орієнтація, передусім, на підготовку спеціаліста, а не культурної людини, яка не дозволить собі бути поганим спеціалістом. Цей недолік рано чи пізно має бути ліквідовано, бо хронічний дефіцит культурних людей сьогодні вже очевидний. Щоб досягти цього, треба за вчителем залишити функцію посередника. Притому не між учнем та знаннями, а між учнем та культурою.

Доводиться констатувати, що в процесі реформування вищої освіти була зруйнована традиційна система виховання студентської молоді; втрачені важелі управління виховною дією на студентів; деформовані організаційно-педагогічні засади виховної роботи; ліквідовані різні суспільні молодіжні рухи, об'єднання, клуби та інші організаційні форми виховного впливу на студентську молодь. Основними причинами цього є: відсутність у сфері освіти чіткої продуманої молодіжної політики; насадження в засобах масової інформації чужої українському менталітету молодіжної субкультури, пропаганди насильства й цинізму, що підривають фундамент виховної системи суспільства; різкий спад уваги та інтересу до проблем виховання студентів з боку керівництва вищих навчальних закладів; недооцінка важливості цілеспрямованого розвитку в студентів відчуття відповідальності, потреби в саморозвитку, самоосвіті, самовихованні як визначальних умов їх особистісного і професійного

вдосконалення; зростання особистісної роз'єднаності в колективах студентів і викладачів, ізоляції факультетів ВНЗ один від одного; втрата традицій культурного, спортивного і творчого життя ВНЗ.

Усунення цих причин, а також актуальна необхідність якісного поліпшення системи виховання студентської молоді потребують науково обґрунтованих форм і методів управління виховним процесом у ВНЗ відповідно до сучасних соціально-економічних і політичних реалій. У концепції гуманітарного розвитку, яка нині активно розробляється в Україні, акцент зроблено на побудову в країні суспільства знань в умовах розвитку світу, що глобалізується. Але рух до суспільства й економіки знань, який супроводжується демократизацією суспільного життя, в умовах глобалізованого світу може призвести до успіху, якщо, по-перше, наявні результати розвитку демократичних процесів на тлі поєднання технологічних і культурних надбань; по-друге, демократизація розвитку відповідає запитам більшості громадян; по-третє, вона ґрунтується на історичному досвіді, тобто присутнє поєднання індивідуалізованих і національних цінностей в результаті їхньої постійної ідентифікації; по-четверте, створюються національні інноваційні системи, які відповідають запитам сучасності і поєднують структури суспільного та державного характеру. Отже, у межах завдань переходу до суспільства знань «зміни повинні мати не тільки характер перехідного процесу, а й збігатися з соціальним конструюванням життя суспільства.

У третьому розділі – **«ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В ПРЕДМЕТНОМУ ПОЛІ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ»** – розкривається взаємозв'язок та взаємодія різноманітних чинників у формуванні духовно-творчого потенціалу студентської молоді.

У контексті відповідної сьогоденню суспільної потреби у формуванні творчої і соціально-активної молоді людини значних корекцій потребує патерналістська модель суспільства з її опорою на загальнолюдські цінності. Епохальний перехід від XX до XXI століття характеризувався трансформацією не тільки цивілізаційних і соціально значимих, а й особистісних цінностей. Замість простої активізації потенціалу молоді актуалізується потреба у свідомому формуванні цього потенціалу під впливом найрізноманітніших суспільних чинників. Тим більше, що в постмодерному світі, який досить швидко і радикально трансформується, висуваючи всезростаючі вимоги до людини як носія і творця життя, саме інноваційна модель поведінки стає найбільш продуктивною. Навчальні заклади, і особливо вищі навчальні заклади, у справі формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді за посередництвом відповідних освітніх технологій серед таких факторів можуть вважатись чи не найбільш відповідальними і дієвими.

Технологія формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді повинна бути представлена не просто у формі послідовності тих чи інших процесів, це має бути система, яка включає і відповідні організаційні

(наприклад, навчально-виховні) процеси, і самоорганізаційні умови та фактори, на базі яких можна здійснювати відповідний цілеспрямований вплив на формування тих чи інших компонент духовно-творчого потенціалу.

Базу, або підґрунтя для формування та розвитку духовно-творчого потенціалу студентської молоді створює соціальний досвід особистості, набутий на попередніх етапах соціалізації. Для того, щоб, з одного боку, максимально використати позитивний соціальний досвід попередніх років, а з іншого – нейтралізувати наслідки можливого негативного досвіду, свідомий вплив на процеси розвитку духовно-творчого потенціалу студентської молоді має ґрунтуватись на таких основних концептуальних принципах: гуманістичності, природовідповідності, системності і цілісності, комплексності, функціональності, фундаментальності.

Основними чинниками зовнішнього середовища, за посередництвом яких створюються умови формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді виступають: родина, загальноосвітня школа, вищий або середній спеціальний навчальний заклад, професорсько-викладацький колектив, навчальний (студентський) колектив, творчі об'єднання, наукові гуртки, громадські організації. Усі ці структурні елементи цілісної духовно-творчої системи виконують відносно складні функції виробництва, збереження і розповсюдження духовних цінностей. Зрештою, формування і реалізація духовно-творчого потенціалу за будь-яких умов (навіть якщо не має відповідної свідомої мети) результується у виробництві духовних цінностей, серед яких загальнолюдські (істина, добро, краса та ін.); вітальні (життя і здоров'я, безпека, добробут); соціально визнані (суспільний престиж, соціальний статус і виконувані соціальні ролі, затребуваність особистості суспільством); особистісно-психологічні (гідність, чесність, порядність, працелюбність та ін.); громадські (демократія, свобода вибору, соціальна активність, небайдужість).

Важливо підкреслити: формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді перебуває в безпосередній взаємозалежності з процесами його розвитку і реалізації: тільки реалізуючись в духовно-творчій діяльності життєвий потенціал може повноцінно формуватись. У такому розумінні формування, розвиток і реалізація духовно-творчого потенціалу є основним шляхом забезпечення продуктивності індивідуального життя особистості і «живого існування» (на противагу «існуванню речовинному»). Основні засоби формування, розвитку і реалізації духовно-творчого потенціалу студентської молоді можна згрупувати за такими формами творчості: навчальна творчість; наукова творчість; громадська творчість; мистецька творчість; ціннісна і смислотворчість.

У четвертому розділі – «УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ» – аналізуються конкретні форми та напрями життєздійснення особистості, визначається ефективність цього процесу.

Реалізація духовно-творчого потенціалу студентської молоді можлива за сприятливих умов для самовизначення особи. Самореалізація особистості

розглядається у різних напрямках, між якими існує динамічне співвідношення. А саме: усвідомлення провідних життєвих цінностей, особистісних смислів, віддалених життєвих цілей і всього, що є безпосередньо доступним. Усвідомлення співвідношення площин – бажаного і доступного – впливає на становлення життєвої перспективи в юності. Розходження між бажаним і доступним, особливо в період становлення життєвої перспективи, може дезгармонізувати впливати на цей процес. Саме тому проблема співвідношення бажаності і доступності життєвих цінностей в особистості при побудові нею життєвої перспективи вбачається нами особливо актуальною.

Зазначимо, що в складних умовах перехідного етапу від старої системи соціальних відносин до нових, прогресивніших, коли є багато проблем, труднощів, необхідно з наукових позицій обґрунтувати і регулювати процес становлення духовно-творчих орієнтацій студентської молоді, виходячи зі стану, а також перспектив розвитку суспільства.

Процес формування духовно-творчих якостей студентської молоді має бути регульованим на всіх рівнях суспільного життя (від загальнодержавного до місцевого). Для оптимізації управління цим процесом необхідна система вивчення як соціальних умов життя молоді, так і стану її свідомості, духовних орієнтацій. В інтересах цього в Україні має ефективно працювати центр з вивчення та прогнозування духовного розвитку і проблем студентської молоді. Це питання має постійно бути в полі зору держави, ВНЗ, політичних та громадських організацій.

ВИСНОВКИ

На основі аналізу значного пласту дослідницької літератури та реальної ситуації в Україні, в якій відбувається становлення особистості, доведено, що не зважаючи на гарантовані Конституцією України права людини і громадянина щодо розвитку та реалізації свободи творчості особистості, реальний життєвий процес, скоріш, ставить перепони, а ніж сприяє його реалізації. Формування духовно-творчого потенціалу особистості, зокрема, молоді і студентів має проблемний, далеко не завжди позитивний характер. Насамперед, негативними впливами на особистість, її духовність та творчий потенціал обертається сучасна економічна ситуація. Посилена перманентними, скороченнями обсягів виробництва, робочих місць, посиленням безробіття, підвищенням цін та політичними «розборами» навколо організації влади, повноважень її гілок та газової проблематики, вона у буквальному розумінні руйнує духовний пласт особистості, стримує активність, негативно відображається на її творчих потенціях.

Помітними стали неувага до особистості з боку великої політики, а також своєрідна заторможеність ряду соціальних інститутів, які мали б не тільки підтримувати цей процес, але й організовувати його, управляти ним, спрямовувати його в соціально-конструктивне річище.

Трансформаційне суспільство обумовлює ситуацію, коли особистість

опиняється сам-на-сам з історією і сьогоденням, виробництвом і споживанням, школою і життям, свободою і культурою, добром і злом. Становлення духовно-творчої особистості, употужнення її потенціалу, здійснюється не завдяки тим чи іншим чинникам, що позитивно впливають на неї, а скоріш, суперечність, в основі якої знаходиться реакція особистості на негативні обставини, їх неприйняття, як відповідь на усвідомлену неможливість пасивного існування людини перед наступом обставин, що принижують її людське достоїнство і гідність.

Звичайно, ні сім'я, ні школа, ні культура не усуваються від цього процесу. Формування духовно-творчого потенціалу вони розглядають у якості одного з головних завдань своєї теоретичної і духовно-практичної (виховної) діяльності на сучасному етапі. Однак, одна справа – наміри, інша – наявність ресурсів, засобів їх реалізації, людей та реальних можливостей, які б обумовили їх перетворення з можливості у дійсність. Сучасна школа знаходиться в кризовому стані. Не зважаючи на прийняті в останні роки змістовні документи щодо розвитку освіти в Україні у XXI столітті («Державна національна програма «Освіта. Україна XXI століття» та «Національна доктрина розвитку освіти у XXI столітті», Державна програма «Вчитель» тощо) ні ресурсів, ні кадрового забезпечення у повноформатному розумінні цих речей, школа не має. Тому формування духовно-творчого потенціалу в ній, як і виконання ряду інших функцій, носить не більше, ніж формальний характер.

Духовно-творчий потенціал студентської молоді розглядається як узагальнена системна характеристика індивідуальних фізичних, духовних та психологічних можливостей особистості, які в своїй сукупності забезпечують її творчу самореалізацію в наявному (і перспективному) соціокультурному просторі; як комплекс властивостей, який дає людині можливість приймати рішення і регулювати свою поведінку, враховуючи і оцінюючи ситуацію, виходячи насамперед зі своїх внутрішніх уявлень і критеріїв.

В сучасній літературі спостерігається досить помітний різнобій: дослідники пропонують власні визначення; обґрунтовують різні показники (критерії) потенціалу особистості: особистісна автономія і незалежність, внутрішня свобода; свідомість життя; життєстійкість в складних обставинах; готовність до внутрішніх змін; здатність сприймати нову невизначену інформацію; постійна готовність до дії; особливості планування діяльності; тимчасова перспектива особистості та ін. Зазначені показники є несуперечливими. На наш погляд, вони доповнюють один одного, однак «спрацьовують» лише в системі, взаємозв'язку і доповненні одне одного.

Духовно-творчий потенціал молоді формується на основі тісного впливу і взаємодії як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, таких, як спосіб життя людини і культура, сім'я і виробництво, суспільні стосунки, освіта, виховання тощо. Особливе місце серед цих чинників посідає держава з притаманними їй широкими можливостями і важелями впливу на людину. Цей інститут бере на себе відповідальність щодо створення і підтримки сприятливого соціального клімату, іншими словами, відповідальність за сприятливі умови

життєдіяльності людини. Тоталітарні держави, як правило, руйнують життєвий потенціал особистості; демократичні – розвивають його.

Поліпшення ситуації ми вбачаємо у вирішенні таких нагальних проблем:

1) належне фінансування, яке б забезпечило функціонування школи й інших закладів освіти у їх сутнісному визначенні; 2) оновлення змісту навчально-виховного процесу та впровадження новітніх високих технологій; 3) кадрове забезпеченні галузі; 4) зміна суспільного статусу вчителя; 5) забезпечення більш тісного зв'язку школи з виробництвом, навчання і виховання з реальним життєвим процесом.

Сучасна молодь, найбільш прогресивною частиною якої є студенти, потребує навчання життєтворчості, головною домінантою якої є духовність, а практичною сферою прикладення внутрішніх сил і потенцій – творчість. Особливі завдання в цьому контексті постають перед системою освіти. Як зазначається в Державній програмі «Освіта. Україна ХХІ століття», національна система освіти в Україні має стати «найважливішою ланкою виховання свідомих громадян Української держави». Сформувані духовно-творчий потенціал особистості й спрямувати його в конструктивне річище є нині історичним покликанням освіти і виховання, які мають підготувати людину до самостійного життя і творчості.

Основні положення дисертаційного дослідження викладені у таких публікаціях автора:

1. Ткачук І.О. Успіх як продукт і результат творчої самореалізації особистості / І.О. Ткачук // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [гол. ред. В.П.Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. – Випуск 86. – С. 38-48.

2. Ткачук І.О. Життєвий потенціал особистості: переживання та реалізація / І.О. Ткачук // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [гол. ред. В.П.Бех]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. – Випуск 87. – С. 54-67.

3. Ткачук І.О. Теоретико-методологічні проблеми дослідження життєвого потенціалу особистості / І.О. Ткачук // Вища освіта України. Теоретичний та науково-методичний часопис / [гол. ред. В.П.Андрущенко]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. – № 2. – С. 90-98.

АНОТАЦІЇ

Ткачук І.О. Формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді в трансформаційному суспільстві. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата філософських наук зі спеціальності 09.00.10 – філософія освіти. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2010.

У роботі здійснено соціально-філософський аналіз проблеми формування та реалізації духовно-творчого потенціалу особистості в умовах трансформаційного стану українського суспільства. Нинішній життєвий процес в Україні характеризується як вкрай суперечливий. Його пронизують кризові процеси в економіці, політиці, соціокультурній сфері. Цим визначаються особливості формування та реалізації духовно-творчого потенціалу студентської молоді: життєвий потенціал формується в далекому від оптимальних характеристик плані. Суперечливими впливами на формування духовно-творчого потенціалу молоді позначаються стан оточуючого середовища, загальний спосіб і стиль життя, стан розвитку освіти, культури, виховання. Аналізуючи ці чинники, формулюються практичні пропозиції щодо оптимізації життєвого процесу, формування духовно-творчого потенціалу молоді, її творчій самореалізації, досягнення успіху та свободи.

Ключові слова: духовно-творчий потенціал, молодь, життєвий процес, самореалізація, глобалізаційні процеси, трансформаційне суспільство.

Ткачук И.А. Формирование духовно-творческого потенциала студенческой молодежи в трансформационном обществе. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.10 – философия образования. Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2010.

В работе осуществлен социально-философский анализ проблемы формирования и реализации духовно-творческого потенциала студенческой молодежи в условиях трансформационного состояния украинского общества. Нынешний жизненный процесс в Украине характеризуется как крайне противоречивый. Его пронизывают кризисные процессы в экономике, политике, социокультурной сфере. Этим определяются особенности формирования и реализации духовно-творческого потенциала студенческой молодежи: жизненный потенциал формируется в далеком от оптимальных характеристик плане. Противоречивыми влияниями на формирование духовно-творческого потенциала молодежи отражаются состояние окружающей среды, общий способ и стиль жизни, состояние развития образования, культуры, воспитания. Анализируя эти факторы, предлагаются практические рекомендации относительно оптимизации жизненного процесса, формирования духовно-творческого потенциала молодежи, ее творческой самореализации, достижение успеха и свободы.

Доказано, что в основе духовно-творческого потенциала находятся, в первую очередь, здоровье личности и такие сущностные силы личности, как интеллект, чувство и воля, которые рассматриваются как его структурные основные компоненты. Актуальным аспектом изучения здоровья человека с точки зрения философии, является культура здоровья, которая является составным компонентом общей культуры, обусловленной материальной и духовной средой жизнедеятельности общества и выражается в системе

ценностей, знаний, потребностей, умений и навыков, относительно формирования, сохранения и укрепления здоровья.

Определенно, что в основе духовно-творческого потенциала личности, его формирования и реализации, находится образование и культура, воспитание и самовоспитание. Именно образование – как организованный процесс усвоения общего и профессионального социального опыта и формирования на этой основе индивидуального опыта учеников и студентов – является комплексным внешним фактором развития жизненного потенциала личности. Воспитание частично является составляющей частью образования, но семейное воспитание и самовоспитание может в него и не включаться, потому он выделяется отдельно. Воспитание – это передача не столько социального опыта из выполнения конкретных действий, сколько моральных принципов, для этих действий, общепризнанных ценностей, которым человеческое поведение должно подчиняться.

В современной научной литературе формируется традиция рассматривать духовно-творческий потенциал личности сквозь призму возможностей достижения успеха, достижения определенной вершины реализации потенциальных свойств человека. Соответствующие взгляды разворачиваются в рамках акмеологии – такого направления научных исследований, которое занимается изучением закономерностей и путей достижения индивидом или социальной системой максимального совершенства во всех видах индивидуальной и коллективной деятельности. Если отталкиваться от нашей схемы, то в акмеологическом ракурсе изучается профессиональная составляющая потенциала личности – она и сама логично занимает верхнюю позицию в разных слоях потенциальных способностей человека, и чаще всего является основанием для достижения индивидом его «акме» в ходе самореализации.

Выстраивается положение о составляющих частях жизненного успеха; успешного человека как феномена счастливого общества; понятие и критерии успешного осуществления жизни личности; технологии житнетворчества личности; ощущение самореализации и нереализации личности.

Ключевые слова: духовно-творческий потенциал, молодежь, жизненный процесс, самореализация, глобализационные процессы, трансформационное общество.

Tkachuk I.O. The formation of spiritual and creative potential of students in transformational society. – Manuscript.

Thesis is for candidate degree in Philosophical Sciences. Specialty – 09.00.10 – Philosophy of Education. National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2010.

The research of social and philosophical analysis of formation and realization of spiritual and creative potential in conditions of transformation of Ukrainian society is shown in the work. The current life process in Ukraine is characterized as

extremely controversial. It is penetrated by the crisis in the economy, politics, social and cultural spheres. This determines the peculiarities of formation and realization of spiritual and creative potential of students: potential life forms are far from optimal performance plan. Contradictory influences on the formation of spiritual and creative potential of young people are affected by the state of the environment, the general method and style of life, state of education, culture and training. Considering these factors, the following practical suggestions for optimizing of the life process, formation of spiritual and creative potential of youth, their creative self-realization achievement of success and freedom are formed.

Keywords: spiritual and creative potential, youth, life processes, self-realization, globalization processes, transformational society.